

УДК 37(092)(477"1823/1901"(043.5)

Шумейко З. Є.

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА МАТВІЯ НОМИСА ТА ШЛЯХИ ЇЇ АКТУАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті проаналізовано просвітницьку діяльність українського фольклориста, етнографа, мовознавця, педагога, громадського діяча Матвія Номиса. Автор визначає основні напрями його творчої діяльності в умовах національно-культурного відродження: літературно-художній і фольклорно-етнографічний; організаційно-адміністративний і педагогічний; громадсько-просвітницький. Автор характеризує зміст діяльності діяча в контексті кожного напрямку, досліджує основні педагогічні ідеї Матвія Номиса, його внесок у розвиток вітчизняної педагогічної думки. У статті визначено основні напрями актуалізації педагогічної спадщини Матвія Номиса в сучасних умовах.

Ключові слова: педагогічна спадщина, просвітницька діяльність, художні твори, паремії, гімназія, педагогічні ідеї, напрями діяльності.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На сьогодні в законодавчих актах, які регулюють зміст сучасної освіти, пріоритетна роль відводиться відродженню виховних традицій українського народу. Так, у статті 6 Закону України "Про освіту" (1999) [1] зазначено, що сучасна освіта має базуватися на принципі органічного зв'язку зі світовою і національною культурою, історією, традиціями. У статті 56 цього закону серед обов'язків педагогічних працівників зазначено виховання в дітей і молоді поваги до батьків, старших за віком, жінок, народних традицій та звичаїв, національних, історичних, культурних цінностей України, дбайливе ставлення до історико-культурного та природного середовища країни [1]. У Національній доктрині розвитку освіти (2002) [20] визначено концептуальні ідеї, що лягли в основу стратегії розвитку освіти в першій чверті XXI ст., та її основні напрями, зокрема зосереджено увагу на необхідності збереження і збагачення українських культурно-історичних традицій, вихованні шанобливого ставлення до національних святинь, української мови.

Отже, ідеї етнопедагогіки, що набувають особливого значення на сучасному етапі в умовах реформування вітчизняної системи освіти, є суголосними поглядам видатних вітчизняних педагогів, зокрема Матвія Номиса, щодо педагогічного потенціалу фольклорного фонду українського народу, впливу народних звичаїв і традицій на формування молодого покоління, а також принципів етнопедагогіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Творчість Матвія Номиса стала предметом наукового дослідження ще в II пол. XIX – на поч. XX ст.: на етнографічній й літературній спадщині митця зосереджували свою увагу його сучасники – М. Возняк, М. Грушевський, С. Єфремов, В. Науменко, М. Сумцов, І. Франко. У II пол. XX ст. науковці (П. Одарченко, М. Пазяк, Б. Струмінський, Ю. Шевельов) в основному аналізували його діяльність у галузі фольклористики. Проте педагогічні ідеї Матвія Номиса до сьогодні не стали предметом спеціального наукового дослідження: окремі аспекти його практичної освітньої діяльності вивчали Г. Самойленко, А. Лимар. Отже, на сучасному етапі розвитку педагогічної науки актуальним є дослідження досвіду педагогічної діяльності Матвія Номиса, формулювання концепції національного виховання Матвія Номиса, творче використання педагогічної спадщини персоналії в умовах сьогодення.

Метою цієї статті є формулювання основних педагогічних ідей Матвія Номиса, окреслення основних напрямів їх актуалізації в сучасних умовах, визначення перспектив їх упровадження в сучасній освітній процес.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У процесі дослідження просвітницько-педагогічної діяльності Матвія Номиса ми визначили основні напрями його творчої діяльності в умовах національно-культурного відродження: літературно-художній і фольклорно-етнографічний; організаційно-адміністративний і педагогічний; громадсько-просвітницький [5; 6].

Літературно-художній і фольклорно-етнографічний напрям представлений насамперед оповіданнями й нарисами Матвія Номиса, які були створені в 50-х – на поч. 60-х рр. XIX ст.: "Уривки з автобіографії Василя Петровича Білокопитенка", "Дід Мина і баба Миниха" і "Тітка Настя", етнографічні розвідки. Окреме видання його творів, яке вийшло друком 1900 р. [3], починається заміткою "З дитячих і юнацьких спогадів автора", яка подає відомості про особливості родинного виховання в тогочасних українських сім'ях, специфіку тогочасної системи освіти, зміст і методи навчання. Художні твори митця

мають виразний етнографічний характер і автобіографічну основу, що дозволяє сформувати уявлення про формування світогляду митця, його педагогічних поглядів і громадянської позиції.

Окрім того, Матвій Номис упорядкував збірку паремійного матеріалу "Українські прислів'я, приказки і таке інше" [4]. Як відомо, паремії є узагальненою пам'яттю народу, висновками з життєвого досвіду; вони дають змогу сформулювати погляди українців на етику, мораль, релігію, історичні й політичні події. Ця збірка стала підсумком тривалої, ґрунтовної пошуково-збиральної роботи, проведеної колективом етнографів і фольклористів. Матвій Номис упорядкував і видав зібрані зразки, класифікував їх відповідно до своїх поглядів на традиційний світогляд українського народу.

Дослідження художніх творів і збірки паремій, упорядкованої Матвієм Номисом, дозволило визначити такі основні принципи народного виховання українців: принципи природовідповідності, опори на емоційно-чуттєву сферу, зв'язку виховання з життям, врахування історичних, географічних, етнонаціональних особливостей, циклічності, спадкоємності, колективності, системності, діяльнісного характеру виховання, чергування видів діяльності, пріоритетності сімейного виховання [5].

Педагог уважав, що шкільна освіта є логічним продовженням родинного виховання, сім'я і школа мають працювати в тісному тандемі. Матвій Номис виділяє основні етапи освітнього процесу: дошкільне сімейне виховання; навчання в школі; вища освіта. Народний побут, матеріальна й духовна культура є запорукою формування всебічно розвиненої, національно свідомої, високоморальної особистості.

Організаційно-адміністративний і педагогічний напрям представлений педагогічною діяльністю Матвія Номиса в ролі приватного вчителя і викладача. Початок педагогічної діяльності митця припадає на 1844 р., коли він закінчив з відзнакою Полтавську гімназію і планував продовжити навчання, але батько відмовив йому в допомозі. Тому Матвій Номис вступив на словесний факультет Київського університету на державний рахунок і почав займатись приватним учителюванням. Після закінчення університету він розпочав свою педагогічну діяльність у Ніжинській (1848–52 рр.) і Немирівській гімназіях (1852–55 рр.). З 1872 р. педагог очолює Лубенську гімназію в Полтавській губернії, бере участь у діяльності губернських комісій з налагодження освітньої мережі в повіті [5].

Свої погляди на проблему організації діяльності, специфіку управління навчальними закладами й особливості навчального процесу Матвій Номис виклав у праці "Замітки до ювілейної з нагоди двадцятип'ятиліття Лубенської гімназії записки", яка є важливим історичним джерелом до вивчення історії середньої освіти XIX ст. [6].

Громадсько-просвітницький напрям найбільш повно представлений у петербурзький період життя Матвія Номиса. Подвижницька діяльність митця пов'язана з адміністративною, видавничою й редакторською роботою в друкарні П. Куліша і журналі "Основа"; з участю у створенні словника української мови, з обговоренням питань стильового розвитку української мови, проблем правопису; з участю в організації і проведенні громадських заходів; з популяризацією української культури через організацію магазину української моди; з участю в організації "Тарасової книгарні" [5].

Вважаємо, що на сучасному етапі розвитку української освіти відкриваються широкі перспективи для творчого використання педагогічної спадщини Матвія Номиса. Ретроспективний аналіз педагогічних ідей і досвіду практичної діяльності Матвія Номиса дав змогу визначити ті ідеї й аспекти діяльності науковця, які можуть бути використані в процесі реформування вітчизняної системи освіти, а саме:

- погляд на етнопедагогіку, фольклорні твори, народні звичаї і обряди як на невичерпне джерело навчально-виховної мудрості, на основі якого має здійснюватись формування майбутніх поколінь;
- концепція створення національного культурного середовища, у якому важливе місце посідають періодичні видання, художня література, книгарні, національна атрибутика, адже саме ця ідея виразно простежується у всіх заходах Матвія Номиса, спрямованих на розвиток і популяризацію вітчизняної культури, підвищення рівня національної свідомості українського народу;
- необхідність усебічної підтримки середніх і вищих навчальних закладів з боку громадськості, органів державної влади і місцевого самоврядування;
- підтримка талановитих учнів і студентів у вигляді іменних стипендій з фондів навчальних закладів, меценатів, громадських організацій;
- індивідуальний підхід до кожного учня: система опіки та нагляду, усебічне вивчення педагогами й адміністрацією навчальних закладів особливостей життєвої ситуації, потреб та інтересів учнів, турбота про їхню майбутню долю, перспективи працевлаштування;
- недопустимість застосування адміністративного тиску, різних методів покарань у системі середньої і вищої освіти. Зокрема свою активну принципову позицію в цій сфері Матвій Номис виявив під час студентських заворушень в Київському університеті. Проти фізичних покарань він висловлювався в художніх та автобіографічних творах, наголошував на неідеальності таких методів;
- оновлення змістового і процесуального аспектів середньої освіти. Матвій Номис критикував механічне засвоєння знань учнями, байдуже ставлення вчителів до своїх обов'язків, недостатній професійний рівень педагогів;
- сама постать Матвія Номиса може бути прикладом і взірцем постійного саморозвитку та самовдосконалення, спрямованого на власне усебічне зростання в різних сферах художнього, педагогічного, наукового, громадського життя [5; 6].

Деякі ідеї Матвія Номиса знайшли відображення в практичній діяльності педагогів-новаторів другої половини XX ст., авторів "педагогіки співробітництва" (Ш. Амонашвілі, І. Волкова, І. Іванова, І. Ільїна, С. Лисенкової, В. Шаталова, М. Щетініна). Як відомо, педагогічне новаторство розглядається як

діяльність педагогів, спрямована на раціоналізацію, покращення навчального і виховного процесів, що виявляється у реформуванні форм, методів і прийомів навчання, організації діяльності авторських експериментальних шкіл. В основі педагогічних концепцій представників нового напрямку педагогіки було поєднання нових методик навчання і відносин співробітництва з учнями.

У процесі порівняльного аналізу в дидактичних системах учителів-новаторів визначено підходи, що є суголосними педагогічним ідеям Матвія Номиса:

- рівноправні партнерські взаємини вчителя й учня: педагог створює оптимальні умови для навчання та розвитку учня, у процесі навчання не застосовуються методи примусу;
- вільний вибір учителя у процесі планування уроку, новизна пошуку (педагог на власний розсуд використовує навчальний час з метою найкращого засвоєння учнями необхідного матеріалу);
- атмосфера співробітництва в педагогічному колективі, а також між учителями й учнями;
- постійний пошук учителем нетрадиційних методів, прийомів, засобів навчання, спрямованих на активізацію діяльності учнів;
- індивідуально-творчий характер інноваційної діяльності вчителів;
- особистісний підхід до виховання учнів, гуманістична й демократична спрямованість навчального процесу;
- колективна творча виховна діяльність у навчальному закладі чи класі, творче самоврядування учнів.

Враховуючи концептуальний характер педагогічних поглядів Матвія Номиса, можна стверджувати, що послідовне, системне, усебічне, узгоджене із завданнями практики та досвідом розвитку вітчизняної системи освіти вивчення творчої спадщини педагога, практична реалізація основних положень його концепції сприятимуть подальшому розвитку та удосконаленню національної системи освіти. Педагогічний доробок Матвія Номиса слугуватиме цінним фактичним матеріалом для науковців і практиків у пошуках нових перспективних моделей навчання та виховання. Результати дослідження можуть бути використані батьками, вихователями дошкільних навчальних закладів, класними керівниками, учителями різних шкільних предметів, а також соціальними педагогами, психологами, заступниками директора в різноманітних формах соціалізації учнів.

Матеріали, здобуті нами в процесі дослідження, створюють умови для актуалізації педагогічної спадщини Матвія Номиса в теорії і практиці педагогічної освіти. Під актуалізацією ми розуміємо виявлення ідей і досвіду, їх обґрунтування, систематизацію й узагальнення для творчого використання. Зокрема вбачаємо такі можливі шляхи:

- розширення змісту таких педагогічних дисциплін, як "Педагогіка", "Історія педагогіки", "Основи педагогічної майстерності", "Менеджмент освіти", "Сучасні педагогічні технології" у вищих педагогічних навчальних закладах за рахунок розробки нових тем, присвячених поглядам Матвія Номиса на освіту, виховання, управління освітньою діяльністю, громадську діяльність;
- уведення до змісту курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників на базі інститутів післядипломної педагогічної освіти тем, що передбачають ознайомлення учителів зі спадщиною Матвія Номиса;
- перевидання його художніх (нагадаємо, що єдиний збірник літературних текстів вийшов друком 1900 р.) і педагогічних творів, підготовка передмови, а також літературознавчих і педагогічних коментарів до текстів;
- пропаганда творчих надбань Матвія Номиса в педагогічних фахових виданнях;
- ознайомлення викладачів і студентів з працями Матвія Номиса шляхом уведення фрагментів до хрестоматій з педагогічних і філологічних дисциплін;
- використання науково-педагогічної спадщини Матвія Номиса у процесі написання рефератів, наукових доповідей, статей, курсових та кваліфікаційних робіт з педагогіки, історії педагогіки, а також у роботі науково-методичних семінарів та конференцій, які проводяться на базі педагогічних навчальних закладів;
- подальше дослідження маловідомих фактів життя й діяльності вченого, що розкривають його внесок у розвиток освіти та світової педагогічної думки;
- діагностика результативності творчого використання педагогічних досягнень Матвія Номиса у практиці сучасних навчальних закладів.

У процесі дослідження автором статті підготовлено навчально-методичний посібник "Матвій Номис: літературно-педагогічний портрет" [6], який містить плани практичних занять, матеріали для самостійних робіт та науково-дослідницьких проектів. Посібник був запропонований для використання в навчальному процесі вищих педагогічних навчальних закладів. Мета – розширити уявлення студентів про педагогічну спадщину і громадську діяльність Матвія Номиса, активізувати зазначену сферу наукових пошуків у середовищі майбутніх учителів.

Аналіз результатів опитування студентів показав позитивний вплив запропонованого матеріалу на формування їхнього педагогічного мислення. Зокрема впровадження матеріалів дослідження у практику роботи вищих педагогічних навчальних закладів призвело до: підвищення рівня теоретичних знань слухачів, що засвідчив проведений контрольний зріз за відповідним змістовим модулем; підвищення інтересу та формування позитивного ставлення до використання педагогічної спадщини Матвія Номиса; розширення знань з історії та теорії педагогіки; більш глибокого усвідомлення головних положень

сучасних освітніх документів; розуміння гострих суперечностей педагогічної практики і шляхів їх подолання.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження підтвердило вагомe значення педагогічного феномену і спадщини Матвія Номиса для сьогодення, можливості її використання в сучасній освітній практиці. Дослідження досвіду його педагогічної діяльності сприятиме формуванню педагогічної культури учителів і підвищенню ефективності навчально-виховного процесу.

Шляхи впровадження педагогічних ідей та досвіду Матвія Номиса в освітню практику вбачаємо в актуалізації його педагогічних ідей у сучасній науці та практиці; вивченні педагогічної спадщини персоналії в середніх і вищих навчальних закладах; подальшому дослідженні життя й діяльності педагога; пропаганді творчої спадщини Матвія Номиса шляхом усебічного ознайомлення громадськості.

Перспективи подальших досліджень педагогічної спадщини Матвія Номиса вбачаємо в галузі компаративної педагогіки, тобто в дослідженні його педагогічних ідей у взаємозв'язках зі світовою і вітчизняною педагогічною думкою.

Використані джерела

1. Закон України "Про освіту". – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.
2. Національна доктрина розвитку освіти України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.
3. Разказы М. Т. Симонова (Номиса). – К. : Издание "Кіевской старины", 1900. – 244 с.
4. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники Опанаса Марковича і других. Впорядкував і видав Матвій Номис. Перевидав Дмитро Гулей. – Торонто–Київ : Друкарня Бескид, 1993. – 612 с.
5. Шумейко З.Є. Педагогічні ідеї та просвітницька діяльність Матвія Номиса (1823–1901 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук / З.Є. Шумейко. – Кіровоград, 2015 – 31 с.
6. Шумейко З.Є. Матвій Номис : літературно-педагогічний портрет: [навчально-методичний посібник] / Зінаїда Шумейко. – Чернігів : Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка. – 108 с.

Shumeyko Z.

MATVIY NOMYS' PEDAGOGICAL HERITAGE AND THE WAYS OF IT'S ACTUALIZATION IN MODERN CONDITIONS

The author of this article analyzes the educational activities of Ukrainian folklorist, ethnographer, linguist, teacher, social activist Matviy Nomys. She determines the basic directions of Matviy Nomys' creativity in the terms of Ukrainian national and cultural renaissance: artistic and folklore-ethnographic, administrative and teaching, social and educational. The author describes the content of the activities in the context of each area; examines the basic pedagogical ideas of Matviy Nomys, his contribution to the educational thought. In this article the basic directions of Matviy Nomys' pedagogical heritage updating in modern conditions are characterized. For example, the author proposes to expand the content of pedagogical sciences by developing new themes about Matviy Nomys' views on education and training, management of educational activities, social and educational activities. In addition, she recommends to re-release of artistic and pedagogical works by this writer, to promote of Matviy Nomys' creative achievements in teachers' professional journals, to acquaint teachers and students with the Matviy Nomys' heritage by introducing fragments into the anthologies of pedagogical and philological disciplines, to study of little-known facts of the scientist's life and work, to prepare speeches about him for the conferences, seminars, to make diagnostics of creative use of Matviy Nomys' pedagogical achievements in the practice of modern education.

For this purpose, the author of this article prepared textbook "Matviy Nomys: literary and pedagogical portrait", which included practical training plans, materials for students' work and research projects.

Key words: pedagogical heritage, educational activities, works of art, paremias, school, teaching ideas, areas of activities.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2016